TÁRSADALOM- ÉS ÉLETMÓD-TÖRTÉNETI KALANDOZÁSOK TÉRBEN ÉS IDŐBEN

A NYUGAT-DUNÁNTÚLI VÉGEKTŐL A KÁRPÁTOKIG

A kötet a TÁMOP–4.2.2/B–10/1–2010–0014, „TEHETSÉGTÁMOGATÁS A PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM KILENC TUDOMÁNYÁGÁBAN” c. projekt támogatásával valósult meg.

Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben

A NYUGAT-DUNÁNTÚLI VÉGEKTŐL A KÁRPÁTOKIG

Szerkesztette: J. Újváry Zsuzsanna

Piliscsaba, 2014

Társadalom- és életmód-történeti kalandozások térben és időben
A nyugat-dunántúli végektől a Kárpátokig

Szerkesztette: J. Újváry Zsuzsanna

Kiadja a **Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar**

Felelős kiadó:
Szuromi Szabolcs Anzelm

Tördelőszerkesztés, nyomdai előkészítés:
Fodor Krisztina Dóra

Borítóképek:
1. török katonák (OSZK)
2. magyar nemes (Régi erdélyi viseletek)
3. szász polgár (Régi erdélyi viseletek)
4. székely diák (Régi erdélyi viseletek)

© J. Újváry Zsuzsanna, a szerzők

ISBN 978-963-308-199-0

Tartalomjegyzék

J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: Bevezető 7

I. A határ mentén
TATÁR SAROLTA: Az Osli nemzetség Sopron megyében 11

II. A nyugat-dunántúli oszmán-magyar végvidéken
J. ÚJVÁRY ZSUZSANNA: A Batthyány család levéltárában őrzött magyar nyelvű török levelek kiadásáról és tematikájáról 37

TARKÓ ILONA: Egy magyarországi török rab viszontagságai: Alisán aga sarcgyűjtő útjai 47

KANÁSZ VIKTOR: Jezsuiták a török kori Kanizsán 55

III. Főurak és familiárisok
MARTÍ TIBOR: Gr. Esterházy László – egy fiatal nyugat-dunántúli arisztokrata katonai karrierje 67

BALOGH MÁTÉ: Főúr és familiáris viszonya id. felsőkáldi Káldy Ferenc Batthyány II. Ferenchez és Lobkowitz Poppel Évához írt levelei alapján 77

NAGY-TÓTH MÁRIA: Patikusok és patikus familiárisok: Batthyány I. Ádám és felesége, Formentini Auróra Katalin patikaszámlái (1650–1654) 93

IV. "Az házasság dolga [...] Istenen áll."
NAGY MÁRTON KÁROLY: *„a méltóságos Teleki famíliába lött béplántálásom"* Árva Bethlen Kata a Teleki család rendszerében 119

BAROS-GYIMÓTHY ESZTER: Házasságkötési szokások Csetneken az evangélikus és a katolikus anyakönyvek tükrében 1730 és 1807 között 153

V. Peregrinusok és hivatásos követek
KOVÁCS KATALIN ANITA: Pataki István, egy peregrinus viszontagságai naplója tanúsága szerint 203

HÁMORI NAGY ZSUZSANNA: A konstantinápolyi követek megélhetése az 1620-as években 227

SZIRTES ZSÓFIA: Georg Klockner szebeni szász tanácsos bécsi követjárása (1691–1692) 239

VI. Thököly Imre, a "kuruc fejedelem"
KARDOS TÍMEA: Társadalom- és életmód-történeti elemek Thököly Imre 1693–1694. évi naplóbejegyzéseiben 255

TÖRTEI RENÁTA: Thököly és a török kérdés a spanyol nemesi levelek tükrében. Thököly Imre személyének és tevékenységének megítélése a korabeli spanyol társadalom körében 265

VII. A feudalizmus peremén
A Felső-Kiskunság társadalma a redempciótól a polgári forradalomig (1745–1848) 277

KANÁSZ VIKTOR

Jezsuiták a török kori Kanizsán
(Adalékok a jezsuita rend nagykanizsai történetéhez)

Napjainkban Nagykanizsán csak egyetlen szerzetesrend, a piaristák találhatók meg. Ennek ellenére még mindig él a köztudatban az évszázadokig itt tevékenykedő ferencesek emléke, akik egészen 1950-ig a városi élet szerves részét alkották. Azt viszont már kevesen tudják, hogy a ferenceseken és a piaristákon kívül más szerzetesrendek is működtek a városban. Szinte csak a szakirodalom tud a jezsuiták kanizsai működéséről. Biztos forrásunk van arról, hogy az 1710–20-as években rövid ideig az Ágoston-rendiek is megjelentek Kanizsán,[1] sőt a premontreiek is fontolgatták, hogy ideköltöznek.[2] Emellett egy nagyon halovány adat van arra, hogy a pálosok is rendelkeztek itt birtokkal.[3] E rendek közül a ferenceseken kívül a jezsuiták voltak a legnagyobb hatással a város életére, így az alábbiakban az ő kanizsai működésükről lesz szó.

A KANIZSAI JEZSUITÁKRÓL SZÓLÓ SZAKIRODALOM

A Kanizsa helytörténetével és egyházi viszonyaival foglalkozó kutató viszonylag gazdag szakirodalommal találkozik. Különösen igaz ez a török korra, amikor is Kanizsa kezdetben magyar, később török végvárként fontos szerepet játszott az ország történetében.

A város egyházi életével részletesen foglalkozó első fontos munka a helytörténész, politikus, író Halis István nevéhez kötődik, aki 1899-ben megírta a kanizsai ferences rendház történetét.[4] E munka többször megemlékezik a kanizsai jezsuitákról is, de Halis legtöbb adata ellenőrizhetetlen, valamint nem kevés pontatlanság is található művében.[5] Nagykanizsa történetének első részletes feldolgozása Barbarits Lajos munkásságához fűződik, akinek 1929-ben megjelent monográfiája

---

[1] FALLENBÜCHL Ferenc, *Az ágostonrendiek Magyarországon*, Bp., 1943, 186.

[2] PAP János, *A nagy-kanizsai kath. főgymnasium és a k. r. társház vázlatos története = A kegyes-tanítórendiek vezetése alatt álló Nagykanizsai kath. főgymnázium értesítője az 1879–80-iki tanévről*, közzéteszi PAP János, Nagykanizsa, 1880.

[3] TÓTH István György, *A magyarországi török építkezés forrásaihoz: A kanizsai vár házainak összeírása (1690)*, Zalai Múzeum, 2, 1990, 223.

[4] HALIS István, *A ferencesrend kanizsai zárdája, tanulmány Kanizsa történetéből*, Nagykanizsa, 1899.

[5] Például Kanizsa 1443-as ostromát 1445-re teszi. HALIS 1899, 12.

– bár Mályusz Elemér elítélően nyilatkozott róla[6] – sokáig a város múltjának legalaposabb bemutatását nyújtotta.[7] Külön fejezetek foglalkoznak a város felekezeteivel, ám a XVIII. század előtti egyházi viszonyokról csak pár oldal emlékezik meg, és ott is sok pontatlanság található.[8] Hosszú szünet után az 1980-as évek második felében Rózsa Miklós – a török utáni évtizedeket kutatva – fontos eredményekkel gazdagította ismereteinket.[9] 1994-ben megjelent a város monográfiájának első kötete, amely egészen 1690-ig tárgyalja az eseményeket. A honfoglalástól a török korig tartó részt Vándor László dolgozta fel mintegy kétszáz oldalon.[10] Vándor itt sokat írt a középkori Kanizsa egyháztörténetéről, de a török kor egyházi intézményrendszerét nem vette alaposan górcső alá. A monográfia második kötetében Kéringer Mária foglalkozott a város 1690 és 1848 közötti egyházi viszonyaival,[11] ám mivel ez már nem a török korszak, ezért csak érintőlegesen tárgyalta az egyházi viszonyokat.

A helytörténészek mellett érintőlegesen mások is írtak a város egyházi történetéről. Mivel Kanizsa a XX. század végéig a Veszprémi egyházmegyéhez tartozott, ezért ezen egyházmegye kutatói értékes eredményekkel gazdagították és gazdagítják napjainkban is a képet. E kutatók közé tartozik P. Takács J. Ince, Pfeiffer János, Pehm József, Hermann István, Siptár Dániel. Emellett a jezsuita rend, valamint a hódoltsági missziók kutatói is – főleg az utóbbi évtizedben – sok, eddig ismeretlen forrást hoztak a felszínre.[12]

Kanizsa egyházi viszonyai a jezsuiták megjelenése előtt

A középkori egyházi viszonyokat illetően számtalan kérdéses pont létezik. A középkori Kanizsa plébániaegyháza feltehetően a Szent Margit-templom volt.[13] Emellett helyet kapott a mezővárosban még egy Szűz Máriának szentelt templom,[14] valamint egy kápolna, aminek Szent Miklós volt a patrocíniuma. Ezen kívül, ahogy egy rendes középkori mezővároshoz illik, egy ferences kolostorral is rendelkezett a

---

6 Mályusz Elemér, *Falutörténet = Klió szolgálatában, válogatott történelmi tanulmányok*, Szerk: Soós István, Bp., MTA Történettudományi Intézete, 2003 (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 30.), 518.

7 Barbarits Lajos, *Nagykanizsa*, Bp., 1929.

8 Siptár Dániel, *Kolostoralapítások és szerzetesi lelkipásztorkodás a Veszprémi Egyházmegye török alól felszabadult részein = Megyetörténet, egyház- és igazgatástörténeti tanulmányok a veszprémi püspökség 1009. évi adománylevele tiszteletére*, szerk. Hermann István és Karlinszky Balázs, Veszprém, Veszprémi Érseki és Főkáptalani Levéltár és Veszprém Megyei Levéltár, 2010, 72.

9 Rózsa Miklós, *Kanizsa mecsetből kialakított plébániatemploma 1690–1700 között*, Nagykanizsa, Nagykanizsai Városvédő Egyesület Honismereti Bizottsága, 1993 (Nagykanizsai Honismereti Füzetek 6.).

10 Vándor László, *Kanizsa története a honfoglalástól a város török alóli felszabadulásáig = Nagykanizsa városi monográfia I*, Nagykanizsa, Nagykanizsa Megyei Jogú Város Önkormányzata, 1994.

11 Kéringer Mária, *Nagykanizsa egyházai (1690–1848) = Nagykanizsa városi monográfia II*, szerk. Lendvai Anna, Rózsa Miklós, Nagykanizsa, 2006.

12 Elsősorban Molnár Antal és Tóth István György Kanizsára vonatkozó munkássága számottevő.

13 Vándor 1994, 259.

14 Vándor 1994, 259.

település, amelyet a XV. század elején építtetett Kanizsai III. János.[15] A kolostor feltehetően a XVI. században lassan elnéptelenedett, és megszűnt benne a szerzetesi élet.[16] Gyakran utalnak arra, hogy a ferencesek még a török megszállás után is a településen maradtak magánházakban meghúzódva, azonban ez erősen megkérdőjelezhető, ugyanis ez az adat a város 1824-es vizitációjában maradt ránk.[17]

Kanizsán a reformáció – a földesúr, Nádasdy Tamás pártfogásának köszönhetően – az 1540–50-es években jelent meg, és a lakosság nagy része hamar áttért az új hitre.[18] Vándor szerint a katolikus plébánia az 1570-es években szűnhetett meg.[19] 1574-ban és 1580-ban,[20] valamint az 1599. évi adójegyzékben is említenek a városban evangélikus lelkészt,[21] ezek után azonban evangélikusokkal nem találkozunk a forrásokban. Feltehetően a török kor alatt megszűnt az ágostai vallásgyakorlat, és a gyülekezet később csak 1845-ben alakult újjá.[22]

Nádasdy 1562-ben meghalt, s ezt követően felesége, Kanizsai Orsolya irányította a családi birtokokat, így Kanizsát is. A török dunántúli előrenyomulása azonban egyre nehezebbé tette a város helyzetét is.[23] Miután 1566-ban Szigetvár elesett, Kanizsa lett a térség jelentősebb végvára. Mindez jelentős kiadásokkal és veszélyfaktorral járt, így Kanizsai Orsolya 1568-ban ezen birtokát védettebb területekre cserélte a királlyal.[24] Ezt követően a vár és a város kamarai irányítás alá került. A vallási életről e korból sajnos minimális forrással rendelkezünk.

---

15 A szakirodalom általában tévesen Kanizsai II. János esztergomi érseket említi alapítóként. VÁNDOR 1994, 259.

16 KÉRINGER 2006, 297.

17 P. TAKÁCS J. Ince és PFEIFFER János, *Szent Ferenc fiai a veszprémi egyházmegyében a 17–18. században I-II,* Pápa – Zalaegerszeg, 2001, 109.

18 Ezt bizonyítja, hogy 1558-ban a kanizsaiak tiszttartója, Szele Jakab ekként írt Nádasdynak: *„Én még a pápa kosztján vagyok, de az uraim* (ti. a parancsnoksága alá rendelt katonák) *már nem hajlandók a mártíromságra."* VARGA J. János, *Reformáció és rekatolizáció a dunántúli végeken = Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában: Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára,* szerk. MAYER László, TILCSIK György, Szombathely, Vas Megyei Levéltár, 2003, 128. Emellett a reformáció kanizsai terjedéséről: ŐZE Sándor, *Adatok a reformáció elterjedéséhez a Nádasdy uradalomban,* Zalai Múzeum, 7., Zalaegerszeg, 1997, 19–21.

19 VÁNDOR 1994, 337.

20 JÁNI János, *A Somogy-zalai Evangélikus Egyházmegye és gyülekezeteinek története,* Kaposvár, Somogy-Zalai Evangélikus Egyházmegye, 2004, 25.

21 BARBARITS 1929, 249.

22 FÓNYAD Pál, *A nagykanizsai evangélikus gyülekezet története,* Nagykanizsa, Nagykanizsai Városvédő Egyesület, 1991 (Nagykanizsai honismereti füzetek, 3), 3.

23 A török terjeszkedésről és az oszmán közigazgatás délnyugat-dunántúli kiépüléséről a legújabban: Sz. SIMON Éva, *A hódoltságon kívüli „hódoltság": Oszmán terjeszkedés a Délnyugat-Dunántúlon a 16. század második felében,* Bp., MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014.

24 KENYERES István, *Uradalmak és végvárak, a kamarai birtokok és a törökellenes határvédelem a 16. századi Magyar Királyságban,* Bp., Új Mandátum Könyvkiadó, 2008, 279.

A TÖRÖK URALOM ALATT: BENCÉSEK, FERENCESEK, JEZSUITÁK

1600. október 22-én Ibrahim pasa elfoglalta Kanizsát, és miután a következő évben indított keresztény felszabadító hadjárat is kudarcba fulladt,[25] a törökök hosszú távra rendezkedtek be. Bár nincs közvetlen adatunk rá, a török megszállás idején feltehetően teljesen felbomlott a helyi világi egyházszervezet, a várban lévő templomot dzsámiként használták.[26]

A katolikus egyházszervezet felbomlása az egész hódoltság területén tapasztalható volt, ami ellen a kezdeti időkben a magyar klérus sem tudott eredményesen fellépni. Így – bár a tizedet és az egyéb adókat szinte az egész hódoltságban sikerült beszedni – a püspökök nem tudták vizitálni az hozzájuk tartozó területeket. A templom- és papszentelés megoldatlan maradt, s emiatt a mindennapi liturgia és a szentségek kiszolgáltatása is veszélybe került.[27] Többek közt a Veszprémi egyházmegye – bár egy része nem került török fennhatóság alá –komoly károkat szenvedett.[28] Mindezt Rómában is érzékelték, és a XVI. század utolsó harmadától kezdve megpróbálták felmérni a hódoltsági és a balkáni helyzetet,[29] majd az új század beköszöntével egyre intenzívebben és egyre jobban szervezve missziók indításával orvosolták a problémát. Ezek közül a bolgár ferencesek és a raguzai bencések missziói döntően a hódoltság déli, délszlávok által lakott korridorára terjedtek ki.[30] Mivel a korszakban Zala és Somogy vármegyék déli részén is megjelentek jelentős számban délszláv csoportok, melyeknek egyik jelentős központja Kanizsa volt, a raguzai és bosnyák missziók figyelme kis mértékben erre a városra is kiterjedt. Jó példa erre az, hogy Matteo Benlich missziós püspök minden további nélkül szerbül tudott prédikálni a városban.[31] A bosnyák ferencesek 1620 körül jelentek meg a Dráva környékén a nagyobb oszmán közigazgatási központokban és a Balatontól délre eső falvakban. Kanizsára az olovói és a našicei kolostorok szerzetesei jártak

---

[25] A témáról legújabban: BAGI Zoltán Péter, *Egy kudarc okai: Kanizsa 1601. évi ostroma*, Aetas, 2013, 1. sz., 5–30.

[26] Halis szerint a ferencesek egy ideig feltehetően magánházakban húzódtak meg, ám a hívek lelki gondozását már nem tudták megfelelően ellátni. HALIS 1899, 16.

[27] 1634-ből: Filippo da Camengrado obszerváns ferences jelentése a Hitterjesztés Szent Kongregációjának, melyben Kanizsát a püspök által nem látogatott helyek közé sorolja. TÓTH István György, *Litterae Missionariorum de Hungaria et Transilvania (1572–1717) I–V*, Roma–Bp., 2002–2008 (Bibliotheca Academiae Hungariae – Roma Fontes 4.), 477. Egyébként a veszprémi püspökök egyházmegyéjük hódolt részére egyszer sem tették be a lábukat. MOLNÁR Antal, *A veszprémi egyházmegye a török hódoltság idején = Veszprém a török korban: Felolvasóülés Veszprém török kori emlékeiről,* szerk. TÓTH G. Péter, Veszprém, 1998 (Veszprémi Múzeumi Konferenciák 6.), 80.

[28] MOLNÁR 1998, 71.

[29] Például 1634-ben Filippo da Camengrado és Paolo da Clamice bosnyák szerzetesek felhatalmazást kértek a hódoltság és Erdély vizitálására, és megbízták őket többek közt Kanizsa meglátogatásával és azzal, hogy az ott élő keresztények helyzetéről értesítsék Rómát. *Pápai kinevezések, megbízások és felhatalmazások – Erdély, a Magyar Királyság és a Hódoltság területére (1550–1711)*, összegyűjtötte GALLA Ferenc, sajtó alá rendezte TUSOR Péter, TÓTH Kriszta, Bp., Gondolat Kiadó, 2010, 56–57., valamint TÓTH István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon*, Bp., Balassi Kiadó, 2007, 37.

[30] MOLNÁR Antal, *Elfelejtett végvidék*, Bp., Balassi Kiadó, 2008, 46.

[31] TÓTH István György, *Relationes missionariorum de Hungaria et Transilvania*, Bp. – Róma, 1994, 18.

leginkább, az 1670-es évektől pedig a ladiszlaita rendtartomány tagjai is mentek a hódoltságba.[32] Bár tudomásunk van más rend itteni működéséről is,[33] a jezsuitákon kívül e ferencesek pasztorációs tevékenysége volt a legjelentősebb Kanizsa térségében.

A XVII. század második felére megtörtént a hódolt Dél-Magyarország lelkipásztori szempontok alapján történő felosztása. A pécsi jezsuiták dolgoztak a dunántúli – elsősorban baranyai és somogyi – magyarlakta plébániákon, míg a délszlávok által megszállt dunántúli, bácskai és temesközi falvakban a bosnyák ferencesek működtek.[34] Mivel Kanizsa etnikailag vegyes település volt, mindkét fél részt vett a lelkipásztori feladatok ellátásában. Merkas Hippolit obszerváns ferences 1672-ben a Kanizsa melletti Szilvásszentmárton plébánosaként működött.[35] Munkássága annyira eredményes volt, hogy két évre rá, 1674-ben a közeli Szent Márton-templomot újjáépítette, mivel Kanizsán nem volt működő templom. A Hitterjesztési Kongregáció engedélyezte, hogy Merkast két vagy három alkalmas ferencessel misszionáriusi felhatalmazással Szent Márton egyházához küldjék.[36] Ilyen viszonyok között kellett a jezsuita szerzeteseknek Kanizsán munkához látniuk.

A jezsuita rend Kanizsán

A jezsuita rend magyarországi megtelepedése 1561-re tehető, ám kanizsai megjelenésükre csak évtizedekkel később került sor. Mindemellett tudjuk, hogy a rend tisztában volt a település fontosságával. Ezt bizonyítja, hogy Kanizsa 1601-es sikertelen ostromáról Bartholomeus Viller részletesen ír Claudio Acquaviva rendfőnöknek Rómába,[37] aki – válaszlevele szerint – az eseményeket mély fájdalommal fogadta.[38]

A rend tagjai ezek után viszonylag hamar, kevesebb mint egy évtizeddel az események után már munkálkodtak Kanizsán. E jezsuiták a grazi központú osztrák rendtartományhoz tartoztak. A történet fonalát 1608-ban kell felvennünk, mikor is a Kanizsához közel fekvő alsólendvai uradalom birtokosa, az evangélikus vallású Bánffy Kristóf az úrnapját Zágrábban töltötte, ahol a jezsuita templomban hallott prédikáció hatására rekatolizált.[39] A következő évben, 1609-ben a zágrábi jezsui-

---

32 Molnár 2003, 177.
33 Francisci Aladár pálos szerzetes 1637-ben járt Kanizsán. Molnár 2003, 129.
34 Molnár 2012, 292. Nagy Mózes esztelneki plébános saját bevallása szerint 1680 előtt szintén dolgozott papként Kanizsa környékén. Tóth István György, *Litterae…*, 2642.
35 Tóth István György, *Litterae…*, 2606.
36 Tóth István György, *Litterae…*, 2774.
37 *Jezsuita Okmánytár. Erdélyt és Magyarországot érintő iratok 1601–1606*, sajtó alá rendezte Balázs Mihály, Kruppa Tamás, Lázár István Dávid, Lukács László, a bevezető tanulmányt írta Balázs Mihály, Szeged, 1995, 73–74.
38 *Jezsuita Okmánytár*, 77–78.
39 Molnár 2002, 162.

tákhoz fordult papért. A feladatra egy Szalay István nevű jezsuita mellett a zágrábi rezidencia elöljárója, a lassan már ötvenéves Vásárhelyi Gergely[40] jelentkezett, aki erdélyi és moldvai útjainak köszönhetően már komoly missziós tapasztalattal rendelkezett.[41]

Nemsokára elkezdték új helyükön a pasztorációs feladatukat, és nagyon hamar híre ment Vásárhelyi csodálatos gyógyító tudományának, amelyről a kor jezsuita évkönyvei is megemlékeznek. Bár e tulajdonság a korszak szerzeteseinél toposszerűen előkerül, ebben az esetben konkrét bizonyítékaink vannak, Vásárhelyi miatt sok gyógyulni vágyó érkezett Lendvára.[42] Hamar felfigyeltek rá a kanizsai törökök is. Ezt onnan tudjuk, hogy Acquaviva jezsuita rendfőnök 1611 januárjában engedélyezte, hogy Vásárhelyi Kanizsára menjen a törökök hívására azért, hogy kiűzze az ördögöt két törökből.[43] A sikereket látván Vásárhelyi, tapasztalatait megírva Rómába, felvetette, hogy szívesen áttenné székhelyét Kanizsára.[44] A rendfőnök 1611. január 8-án engedélyezte is ezt, azonban hamarosan még nagyobb lehetőség sejlett fel Vásárhelyi előtt.[45] A pécsi katonai parancsnok ugyanis hallott róla, és mivel súlyos betegségben szenvedett, meghívta a jezsuitát magához.[46] Vásárhelyi az erdélyi Jékel Zakariással szeptember végén indult Grazból Alsólendvára, ahonnan török menlevéllel és külön török lovas kísérettel érkezett Kanizsára, majd rövid gyógyító tevékenysége után továbbindult Pécsre.[47] Vásárhelyi sikeresen meggyógyította a török parancsnokot, akit saját orvosai már nem tudtak kezelni. A szerzetes ezt követően letelepedett a városban, így kezdődött 1612-ben a nagy sikerű pécsi jezsuita misszió.[48]

Ettől fogva a pécsi misszió tagjai látták el Kanizsának és környékének lelki gondozását is.[49] Ezen kívül tudjuk, hogy 1643-ban az andocsi[50] misszió tagjai is működtek Kanizsán.[51] Az andocsi misszió története 1641-ben kezdődött, amikor is

---

40 Vásárhelyi életéről: HOLL Béla, *Vásárhelyi Gergely pályája (1560–1623)*, Irodalomtörténeti Közlemények, 87(1983), 1–3., 150–162.

41 MOLNÁR Antal, *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*, Bp., Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM), 2003 (METEM Könyvek, 44.), 38.

42 BALÁZS Mihály, FRICSY Ádám, LUKÁCS László, MONOK István, *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1–2. (1609–1625)*, Szeged, 1990, 29–30., MOLNÁR 2003, 38.

43 *Erdélyi és hódoltsági jezsuita missziók I/1–2.* 32. Azonban problémaként felmerült, hogy mivel Vásárhelyi nem felszentelt pap, nem gyóntathat.

44 HOLL 1983, 154.

45 MOLNÁR 2002, 164.

46 Az évkönyvekben tribunus militaris. MOLNÁR 2003, 39., MOLNÁR 2012, 219.

47 MOLNÁR 2012, 222., Az alsólendvaiak pécsi jelenlétét Nagyfalusy is említi. NAGYFALUSY Lajos SJ, *A kapornaki apátság története II.*, Kalocsa, 1942, 26.

48 Emellett az alsólendvai misszió egészen 1614-ig működött. MOLNÁR 2003, 42.

49 MOLNÁR 2003, 146. A pécsi misszióról még: VARGA Szabolcs, *Írem kertje: Pécs története a hódoltság korában (1526–1686)*, Pécs, Pécsi Hittudományi Főiskola, Pécs Története Alapítvány, 2009, 154–163.

50 Andocs: Somogy megyei település, kegyhely jellege már a XVI. században kezdett kialakulni.

51 *„Narravi quod missio nostra se procul ad 4 vel 5 comitatus magnos extendat, nempe Coppaniensem, Capusuariensem, Somogiuariensem, Simontorniensem et Canisiensem, in quibus nullus sacerdos catholicus ungarus est praeter me, qui etiam modico ungarice scio et multa millia christianorum adhuc catholicorum sunt, qui calumnisticam sectam admittere hactenus noluerunt."* BENDA Kálmán, *Horváth János jezsuita szerzetes jelen-*

Horváth János Koppányon missziót hozott létre, amely hamarosan Andocsra költözött. Ettől kezdve teljesen átvette a Veszprémi egyházmegye hódolt területein élő katolikusok ellátását.[52] Bár több adatunk nincs, mégis feltételezhetjük, hogy a misszió fennállásának időszakában az andocsi jezsuiták máskor is ellátogattak Kanizsára. Így például 1644-ben Becze Pál újév és húsvét között vizitálta végig a segesdi és kanizsai kerületek falvait.[53] Egy 1647-es beszámoló szerint a misszió hatósugara még mindig kiterjedt Kanizsára.[54] Mivel az atyák nem tudtak rendszeresen a városban tartózkodni, feltehetően a licenciátus rendszerének segítségével oldották meg a hívek állandó lelki gondozását.

A helyi török adminisztráció viszonya a katolikus papokkal és szerzetesekkel meglehetősen változó volt, egységes álláspontot, tendenciát nehéz megállapítani a szórványos adatokból. Általában nem foglalkoztak a keresztények belső egyházi ügyeivel. Fő céljuk a felekezeti egyensúly fenntartása volt, valamint igyekeztek az előforduló villongásokból anyagi hasznot húzni. Ennek ellenére nem voltak ritkák a vádaskodások és az erőszakba torkolló események sem. 1647-ben Mariano Maravich boszniai püspök a Hitterjesztési Kongregációhoz küldött levelében arról írt, hogy a kanizsai aga a szultántól kapott rendelet értelmében megtiltotta, hogy a provinciális a Száván túli két kolostorba, Velikába és Našicébe menjen, és elvette a patrónusi jogot a ferencesektől. Ha pedig a bosnyák ferencesek a vidéken feltűnnének, halállal fognak lakolni.[55] Az események pedig nem egyszer valóban elfajultak. 1664. április 20-án Matteo Benlich obszerváns ferences szerzetes és belgrádi püspök jelentette a Hitterjesztési Kongregációnak, hogy mialatt Kanizsa fölött egy faluban egy ferences plébános misét mondott, rátörtek a tatárok, és a papot miseruhában az oltár felett darabokra vágták, s az egész falut felprédálták.[56]

KANIZSA FELSZABADULÁSA UTÁN

1690. április 12-én hosszú ostromzár után Batthyány II. Ádám dunántúli főkapitány előtt kapitulált az oszmán helyőrség.[57] Ennek örömére egy bécsi haditudósítás a következő eseményekről számolt be: *„vasárnap az összes népek jelenlétében tartott szentmisén felhangzott Te Deum Laudamus. Ez 16-án történt. Két jezsuita atya*

tése a koppányi (Somogy megye) misszió működéséről 1643. szeptember 2., A Ráday Gyűjtemény évkönyve IV–V. 1984–85, Bp., 1986, 136., Az andocsi missziókról még P. TAKÁCS J. Ince és PFEIFFER János 2001, 168–170., MOLNÁR 2003, 139–166.

52 MOLNÁR 2012, 291.

53 MOLNÁR 2003, 158.

54 MOLNÁR 2003 157.

55 TÓTH István György, *Litterae…*, 1579.

56 TÓTH István György, *Litterae…*, 2381.

57 VÁNDOR 1994, 389.

celebrálta egy előkelő püspök jelenlétében a felemelő hangulatú misét."[58] Fontos megemlíteni, hogy a szakirodalom szerint a *Te Deum* a dzsámiból sebtében átalakított templomban történt,[59] azonban egy másik haditudósítás szerint csak a misét követően vonultak a dzsámihoz, és szentelték fel újra keresztény templommá.[60] Bár a vár elfoglalását követően a jezsuiták vették birtokba a templomot, végül mégis a ferencesekhez került. Erről egy korabeli haditudósítás így emlékezik: *„A jezsuiták már korábban – pár nappal – birtokukba vették a templomot, amelyet a császár utasítására a hozzá tartozó összes kellékekkel együtt átadtak a Franciskanusoknak, akik ünnepélyes külsőségek között átvették az atyáktól."*[61] Erről az eseményről a környező ladiszlaita konventek is megemlékeztek: *„A jezsuita atyák, akik már korábbtól ott tartózkodtak és birtokban voltak, helyet kaptak az erődben*. […] *Mivel azonban ők soha előtte nem birtokoltak ott, miután a mi testvéreinket* (azaz a ferenceseket – K. V.) *bemutatták az előbb dicsért Parancsnoknak* (Batthyány II. Ádámnak – K. V.), *Kanizsát újonnan nekünk adta."*[62]

A visszafoglaló háborúk után Kanizsára és környékére – bár egyházjogilag a veszprémi püspök alá tartozott – a zágrábi püspök is igényt tartott, így az ő megbízottja többször próbált Kanizsán vizitálni. Mindebből egy több mint fél évszázadon át tartó ellentét keletkezett Veszprém és Zágráb között.[63] Azt azonban nem tudjuk, hogy a jezsuiták mely püspök fennhatóságát ismerték el.

A felszabadított területeken hatalmas paphiány volt, és ezt a szerzetesekkel próbálták pótolni. Így a dél-dunántúli katolikus megújulás főszereplői a szerzetesrendek lettek.[64] 1690 után újjászervezték a városban a világi plébániát, amely a Szűz Mária mennybemenetelére szentelt templomban működött. Ennek élén egy horvát világi pap, Czvetkovich Mátyás állt. Mivel azonban nem tudott magyarul, prédikálásra a várban élő missziós jezsuitákat kérte fel.[65] Ezen időszak forrásokban viszonylag gazdag, ugyanis az 1692 és 1702 közötti évekből öt egyház-látogatási jegyzőkönyv maradt ránk.[66] A jezsuiták 1690-től 1702-ig rendszeresen vezették a keresztelési anyakönyveket, de a házassági bejegyzések csak 1700 májusáig találhatók meg.[67] Tehát bár a rend szabályzata tiltotta, részt vettek a plébániai munka

---

[58] SZITA László, *Dokumentumok a kanizsai blokád és a vár kapitulációjának történetéről, 1688–1690*, Somogy megye múltjából, Kaposvár, 1994 (Levéltári Évkönyv 25.), 111.
[59] KÉRINGER 2006, 298.
[60] SZITA 1994, 110.
[61] SZITA 1994, 111.
[62] KÉRINGER 2006, 297.
[63] HERMANN István, *A veszprémi katolikus egyházmegye igazgatása a 18. században,* doktori disszertáció, Bp., ELTE BTK, 2011, 40–43., KÖRMENDY József, *Gr. Volkra Ottó ker. János veszprémi püspök élete és munkássága*, Veszprém, 1995 (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 16.), 31.
[64] SIPTÁR 2009, 155.
[65] PFEIFFER János, *A veszprémi egyházmegye legrégibb egyházlátogatásai (1554–1760),* Veszprém, 1947, 15, valamint PFEIFFER János, *A nagykanizsai világi plébánia szervezésének története*, Veszprém, 1941, 4., és RÓZSA 1993, 6.
[66] Az 1701-es jegyzőkönyvet a jezsuita Papanek Márton készítette. KÉRINGER 2006, 299.
[67] KÉRINGER 2006, 301.

ellátásában. Mindez nem egyedülálló eset, Magyarország területén több hasonló esettel találkozunk a korban.[68] E tizenkét év jezsuita atyáit az említett forrásokból viszonylag jól ismerjük.[69] Többek közt több muszlim hitű itt maradt törököt is megkereszteltek.[70]

1702-ben a jezsuiták elköltöztek Kanizsáról Marosvásárhelyre, és ott alapítottak új plébániatemplomot.[71] Távozásuk okát nehéz kideríteni. Közrejátszhatott ebben a városnak és lakosainak szegénysége, illetve a ferencesekkel való viszonyuk is, de a vár 1702-es felrobbantása lehetett a legfontosabb tényező.[72] Véleményem szerint a jezsuiták kanizsai központja a várban volt, amelynek lerombolásával épület és templom nélkül maradtak. Ilyen körülmények között, s tapasztalván, hogy a ferencesek egyre nagyobb szerepet kapnak a város életében, inkább új helyre költöztek, s ezzel véget ért a jezsuiták kanizsai jelenléte.

Összegzés

Kanizsa középkori egyházszervezete a XVI. század második felében már az összeomlás szélén állott, és a kegyelemdöfést a település 1600-ban történő oszmán kézre kerülése jelentette. A hódoltság egyéb területeihez hasonlóan itt is súlyos nehézséget jelentett a katolikus hívek lelki gondozásának biztosítása. Az illetékes veszprémi püspökök nem tudták ellátni a feladatot, így a környék pasztorációját a Balkánról érkező délszláv ferences és bencés missziók, valamint az 1610-es évektől kezdve a Graz központú osztrák jezsuita rendtartomány szerzetesei látták el. Kezdetben a lendvai, majd a pécsi és az andocsi misszió atyái vettek részt benne. Kanizsa 1690-es felszabadítása után a jezsuiták a településen maradtak, részt vettek a plébánia irányításában és a hívek lelki gondozásában, ám – feltehetően a várban lévő épületeik lerombolása miatt – 1702-ben elhagyták a települést, és Marosvásárhelyre költöztek. Tehát bár a Kanizsán munkálkodó jezsuiták története nagy vonalakban megrajzolható, e téren mégis számtalan kérdés és fehér folt maradt, melyet a további kutatások tárhatnak fel.

---

68 Lásd Szilas László SJ, *Jezsuiták plébániai munkában a XVI–XVII. században = A magyar jezsuiták küldetése a kezdetektől napjainkig*, szerk. Szilágyi Csaba, Piliscsaba, 2006 (Rendtörténeti konferenciák, 2), 190–199., valamint Mihalik Béla Vilmos, *A Szepesi Kamara szerepe az 1670–1674 közötti felső-magyarországi rekatolizációban*, FONS, 17(2010), 3. sz., 302–305.

69 Kéringer Mária összeállította a névsorukat: 1690. április 19.: Töller, Franciscus, Xavér; 1690. augusztus: Lenkovics, Andreas; 1690. augusztus: Knabl (?), Philippus; 1690. december: Pork (?), Jacobo; 1690. december – 1695. október: Hladky Ferenc; 1691. január: Balásházy Imre; 1692. november – 1694. október: Papp, Franciscus; 1694–1697. szeptember és 1701: Papánek, Martinus; 1695. október: Hormann, Joan Gaspar; 1695: Piscator, Cristophorus; 1696. március: Dugovich, Gabriel; 1696: Konrád, Demetrius; 1697. szemptember: Scheihenstühl, Karolus; 1702: Körmendi Imre. Kéringer 2006, 318.

70 Halis 1899, 27–31.

71 Kéringer 2006, 300.

72 A vár lerombolásáról: Oross András, *Dokumentumok a kanizsai vár 1702–1703. évi lerombolásának történetéhez*, Levéltári Közlemények, 77. (2006) 2.